

ORIXE-REN PENTSAMENDUAREN SINTESIA

Ene leen itzak entzuleei barka eskatzekoak bearko dute. Barka eske nauzute aurrera agertzeko ausardia izan dudalako. Bein egin izan zitzaidan eskeari ezetza emateko ausardirik izan ez nuen ezkerro, gaur zuen aurrean aurkitu bearrean aurkitu naiz. Ta emen nauzue bear bada itzaldiotako gairik mugatu eta zeaztu gabeenaz mintzatzeko: «Orixeren pentsamenduaren sintesiaz».

Nondik eldu programan aurkitu dudan gai oni? Orixek sail eta gai askotan erein eta erakutsi zuen bere pentsamendua. Orixek beti zuen zerbait esateko eta bere iritzia emateko edozein gaietaz. Eztabaidari eta borrokari izena irabazi zuen bere bizian. Ilberritan borrokari alderdi au aitortu zioten batek baiño geiagok, alkar arturik bezala, aren ilberria eman zutenean. Ala Mitxelena eta Labaien jaunek. Borrokalari euskal-gramatikazko gaietaz eta beste gai askotaz. Eztabaidak sortuko ditu eta bere ikuspegiak azalduko ditu mistika gaietaz; eztabaidak, literatura zuzendu bear duten estetika eta etika-legeen inguruan; eztabaidak, filosofia-gaietan sartuta, euskerak ba ote duen filosofoen iztegia bere sustraieetatik sortzeko gaitasunik, eta olako gaietaz. Olako eztabaidetan jakiña, bere pentsamendua agertzeko egokira izan

du, eta bein baiño geizagotan bere irudimenak eta berak ikusi eta biziak adibide argigarriak eskiñi dizkio bere iritziak jazteko.

Gai au neronek asmatu eta aukeratua ez den ezkeru, ni nere alegintxoia egiten saiatuko natzaizue, eta berriz diot, barkatu, baldin orrela ura nerè errotara ekarten badüt eta gaia nere almen eta jakite urrira mugatzen.

Nere jardun onek iru atal izango ditu: lenengoak Orixeren infernura eramango gaitu; bigarrenak Orixeren Garbitegira; eta irugarrenak Orixeren etika-estetika eta filosofi-mundura.

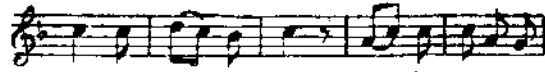
I-Orixeren eta Euskalerrriaren infernua

Ez bedi inor ikaratu sailketa onekin. Orixeren infernua berak eta Euskalerrriak orain berrogeitamar urte, ikusi zuten infernua da. Ain zuzen, garai artako gertakari zorigaiztokoien menderdia dugu aurten. Asko ari dira gaur egun negargarri aiek oroitzen eta orduko gertakariez gogoeta egiten. Euskerarentzat orduan izan zen zapalketa, askok eta askok erru gabe artu zuten errukigabeko eriotza, askoren atzerrietara babes billa irten bearra, eta ondorengo zori gogorra aldizkari eta liburuetara ibaika datorkigu. Oni edo ari gertatutakorik ere bai. Baiña Orixek orduan jasan zituen bidegabekeriaren berririk edo orduko gertakariez eman zuen iritziarenik ia ez zaigu aipamenik egiten. Eta ain zuzen, or dugu gure idazleak agertu zuen pentsamentuaren alderdi bat, naiko gogoan izatekoa. Nik, Orixeren pentsamendua aztertzerakoan, ortik asi nai dut. Ez dezagun uste gizon au mistikaren mundu utsean edo Olinpoko giroan poesi-munduan bizi izan zenik, bere erriaren auzi ta kezketan inolaz sartu gabe. Auzi ta kezka auek giar-giarrean jo zuten, bere gorputzean eta bere gogoan. Egund aietako eta geroko egoera itogarria adierazteko, iduri ezin gogorragoa asmatu zuen: infernua. Infernua eldu omen zen Euskalerrria, erria ta euskaldunak betiko ondatzeko asmotan.

Allegretto

Za toz ki da - Goi-Ar nas — e - i -

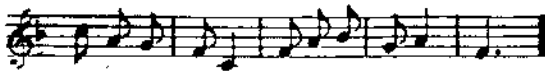
- zu - ne - re - kin lan e - ri ba - ten ar.

- na - sa ma - mi - tu de - za - dan Ge - ro - ak

e - san be - za e - ri bat i - zan zan e - dota

ats e - ma - io - gun on - tan i - raun de - zan.

Quiton Arrebarekin izan zituen itz-aspertuetan luze ta zabal eman zigun ortaz bere iritzia. Orain berrogeitamar urte sortu zen gerrate ura gaitzetzeko ez dut nik gauza gogorragorik irakurri. Dante-ren *Divina Commediaren* antzeko poema bat idazteko asmoa agertu dio bere arreba zerorari. *Argi-erri* izango du izena. Dante bezela, infernutik asiko da. Baiña Orixeren infernua ez da beste mundukoa. Emen mundu ontan ikus daiteke, eta Orixek emen ikusi du. Arrebak, ikaraturik, galde egiten dio: Infernua, ikusi al duk, bada? Eta Orixek erantzun: Bai, eta bizi-bizia orain berrogeitamar urteko matxinada artan. Infernu ori ipiñi du alik eta bizien arrebaren begietan. Bai, Nafarroatik agerturik, infernua erori zen Euskalerriaren gaiñera, berarekin ekarri dituen indar galgarri guziekin. Ekaitz andi zakar baten iduripean aurkeztu digu infernu orren etorrera. Nafarroa aldetik zetozten sei odeitzar ikaragarrien iduritan bildurik. Odeitzar bakoitzaren izena: Gezur zuri, gezur beltz, gorroto, izendatu eziña, Biraoa, eta odei guztien atzetik zetorren Satan berbera, deabru guziekin eta griñaburu guziekin.

Lenengo biak, *Gezur zuri* eta *Gezur beltz*, bateratsu agertu omen ziren. Matxinadaren lenengo amabost egunetan gezur zurizko odeiak, egun aietako agunkarietan, oiu ta oiu egiten omen zuen, batzuen eta besteen artean muga zeatzak jarri naiez: «Alde batetik gu, españar eta katoliko jatorrak; eta beste aldetik, Marxkume ta euskaditarrak. Kanpora bota ditzagun. Garbi dezagun olako pizti ta gizatxarrez gure erria». Berek jarri omen zituzten batzuen eta besteen arteko mugak argi ta garbi. Ez giñen gu gorriekin joan; heurek jarri giñuzten beren izkilluen aurrean garbitu bearreko etsaien artean. Madrid eskuratu eta zortzi eguneko lana izango zutela uste zuten guztiok garbitzea. Zortzi egun eta beste ainbeste igaro ondoren, lana bukatzeko itxurarik agertzen ez eta, orduan sartu zitzairen beldurra. Orduan asmatu zuten bigarren odeitzarra, *Gezur beltza*, latinez *Calumnia* esaten zaiona: Zergaitik, zertako joan zerate gorriekin? Eta gezur beltz orri ekingo diote andik aurrera. Burua zerate gorriekin? Eta gezur beltz orri ekingo diote andik aurrera. Burua

galdu zuten eta besteen buruak naasi nai. Burua galdu zuten eleizgizonak ere, Pio amaikagarrenak gogoratutako arauak aazturik: alegia, politika-bidez, auteskundeetako botoz saia zitezela politika-giroa aldatzen. Matxinada sortu zenean, dena aitzu zuten, eta or dijoaz matxin baiño matxino andiagoarekin (Orixek Franco-ren izenik ez du aipatu nai izan). Bien bitartean erri xeea eta ikasiago zirenak, marmarrean galdezka: Zer da au? Leen ala, eta orain onela? Zergatik aldakuntza au? Orixeri orrek ematen dio miñik andiena: orrela fededunen gogoetan sortzen den naaste eta illundurak. Apezpiku bat edo besten jokabidea aipatzen du Orixek. Faulhaber kardenalak Alemanian bezaña Matxionen buruxkilaren aurrean, burua makurtu ez zutenena. Sevillan Segura kardenala, eta Erroman, Barzelonatik iges egitea lortu zuen Vidal y Barraquer-ena. Kardenal katalan onen itzok aipatu ditu: «Españako gorriek Elizak erre dituztela? Zuriok Españako Eliza bera galdu bear dute». Orra gezur zuriaren eta gezur beltzaren lan negargarria Orixerentzat.

Irugarren odeitzarrak, gorrotoarenak Gizonari eta Elizari barrenagotik eraso dio. Infernu gorriena jarri zen errietan eta arimetan. «Maitasunik ez den lekua» baldin bada infernua, orra gorrotoak infernua biotzen erdi-erdiara ekarri eta bazter guzietan lur-azalean ipiñi, agintari eta nagusi. Aurreko auteskundeetan erein omen zen gorroto orren azia. Orduan, Gasteizko Elizbarrutiko katolikoentzat goitik bialitako oar eta esanari men ez egitearren, katoliko batzuk gorriei eman omen zieten botoa. «Jainkoarentzat balio ezpadu, balio beza deabruarentzat» esan zuenik izan omen zen, bere botoa ematean.

Gorrotoaren ondorioak azkeneraño joan ziren: giza-ilketaraño. Eta gorrotoa euskaldun garbientzat andiagoa erakutsi zuten gorri ziralakoentzat baiño. Orrela makiña bat gazte il omen zituzten, aingeruak bezalakoak. Ta nolako gorrtotz gero? Itzoko zeukaten batek apaiza eskatu eta txapelgorri ao-zikin batek erantzun: «Apaiza nai duk ik?» Eta erdal-biraorik andienetakoa jaurtiz, «ea infernura bereala», eta besterik gabe

tiroz bertan illik utzi. Eta «ori eztek sinestekoa» guztiz iguindurik esan dion arrebari, Orixek erantzun: Ez, ez dun sinestagarri, baiña egia».

Gorrotoa eta biraoa bat egiñik omen zebiltzan Gurutze-gudari zirelako aien biotz eta agoetan. Nori ematen dio buruak alako ago-zikiñai gurutze-gudari esatea? Belarriak itxi bear izaten omen zituzten Tolosako emakumeak, alako gudarien alako biraoak entzunik. Eta Elgoibarko moja geixazain batek esana: «Gorriak emen zeudeiño, ez dugu birao bat entzun». Eta Jainkoaren legeko beste aginduetan ez zebiltzan garbiago. Gudalekueatik etxera aldi bat izan zuen bati Orixek beraren lengusuari entzun omen zion: Gerra ontan bostgarren agindua, seiagarrena ta zazpigarrena libre atera ditugu. Eta beste aginduak fiñegiak dira soldado batentzat.

Zer konta asko zeukan Orixek Quitoko arrebari esateko. Praile ta moja-etxeetaraiño sartu omen zen infernua eta alkarrekin onez bizi eziña. Eta ez dio ixildu eleizgizon askoren aurka zeramaten gorrotoa. Zergaitik? Euskaldunak ziralako, eta euskera maitate zutelako. Eleizgizon eta prailleak iltzeraiño joan zen gurutze-gudari aien amorru itsua. Eta auzirik garbitu gabe, eta otz-otzean. Adiskide izan zuen baten aipamen berezia egin du: Tolosako Aita Otano Klaretarrarena. Bere etxekoan erruz illerazi omen zuten.

Frantziara iges egitea lortu zuenean, gure errian gertatutako eriotze eta izugarrikerien berri ematean, bere onetik ateraten zuten Orixek entzuleen batzuen ateraldiak: «C'est la guere». Orixek bizi bizirik erantzten zion: «Ez al dakizue Naparroan ez dela izan gerrarik minutu batekorik ere? Ez al dakizue gorriek ez dutela Naparroan inortxo ere il? Zer ari zerate gure aurka, gertatu dena jakin gabe».

Odeitzar bat utzi dugu izendatu gabe, odeitzar izen gabea. Irugarren odeitzar ori zein da? Itxuraz, Mikel aingeruarena ez den ezpata edo ikurriña, eta Kristorena ez den Gurutzea. Zergaitik

KULTURA

9

ez dio izenik eman? Izugarrikeriarik izugarrienetakotzat eta biraorik andienetakotzat daukalako, nonbait, infernu guzti ori gezurrezko Gurutzaren izenean ekartea. Orregatik bere arrebari onela mintzo zaio: «Gogoan al daukazu Ebanjelioak esana? Jainkoak egin lanak deabruari egozte, Ispiritu Santuaren kontra dala bekatu, eta ez ditekela barkatu mundu ontan, ez bestean? Eta deabruak egin lana Jainkoari egozte zer bekatu ote da? Orobatsu, bekatu itxusiago ezpada, Satanas Gurutzarekin.

Quiton arrebarekin izandako alkar-izketak 1950ko inguruan idatziak ditu Orixek eta idatzi zituenean, naiko gorri eta gori zirauan infernuak Euskalerrian, leenbiziko goritasunean ezpazan ere eta ez zion laster amaitzeko itxurarik ikusten.

Infernu orren aurrean, berak bere gorputzean jasandako infernuari gauza utsa iritzi dio, balio gutxikotzat dauka. Orixek bere gaitzen berri ematen ez dakiela, edo artako gogorik ez duela dirudi itz gutxitan garbitu du esateko guztia. Bere etxera etorri omen zitzaizkion lotuta eramatera, ori bai, birao utsean atera omen zuten etxetik. Orixe guzia lekuko, dio berak. Eta Iruñeko San Kristobal gazteluan sartu zuten. Zortzi egun iraun omen zion ango benetako infernuak, aldamenen zeuzkan Erriberako lagun bati birao utsean zeudenengatik. Euskaldunen artera pasatzea lortu zuen. Oiartzuarrak omen zituen lagun, eta berak dioenez, ura bai zerua, infernua ere, sei illabeteko egonaldia egingo du an.

Orixek 1936n sortu eta urteetan iraungo zuen infernu artaz, Frankopeko egoera artaz izan zuen iritzia eta pentsamendua ezin gogorrago agertzen zaigu labur aipatu ditugun lerroetan. Euskerari eta Euskalerraren eskubideai egiten zitzaion eraso Orixerentzat giza-eskubide guztien aurkakoa eta kristautasunaren guztizko lotsagarri izan zen.

II. Garbitegia

Infernuaz gaiñera, garbitegia ikusiko zuen gure idazleak. Eta ez ain zuzen, lagun gaiztoen artean, ez iñongo espetxean sartu

zutelako. Badakigu eta ala aitortu du berak Alemanek itxituen batean, eipeen batean sartu zutela, eta iru bat illabete egin zituela bertan. Atzerrietatik babesbilla Frantziara joandakoen artean egin zuen egonaldi ori. Baiña ez du ango oroitze txarrik. An ez du infernuri ez Purgatoriorik izan. Euskalerritik kanpo gertatu zaio olan egon bearra Geurs deritzan erritxoan, Biernoko lurretan. Sei kilo galdu omen zituen baiña neke neke andirik gabe joan zitzaizkon ango egunak. Ez digu esan nongotarrak zituen lagun. Baiña bai bat, dantza-zale eta dantza-maisua. Arekin ematen omen zituen orduak, aren dantzak ikasten eta bereak besteari irakasten, dantza eta soifñu beti, eten gabe, barruko lagunuen arrigarri egiñik. «Auentzat ez da gure nekerik eta kezkarik, esaten omen zuten lagunek. Barruan daudenik ere ez dakite».

Olako egun atsegingarria ezin eman Orixek Garbitegi edo Burgatorio izenik. Ez, ez zen Gurseko erritxoan Orixeren garbitegia gertatu. Donibanen baizik. Eta ez zetorkion gorputzeko nekeetatik. Bere buruak ezin onar zezazkeen iritzi eta pentsamendu batzuetatik baizik. Ala Garbitegi onek ere Orixeren pentsamenduen munduan sartzen gaitu. Euskaldun fededun den aldetik etorri zaio oraingo nekebidea. Euskaldun fededun batzuen fedea koloka jartzen, kordokatzen apaiz batzuk ikusi dituelako, bere ustez.

Euskaldun fededun? Ez al da au azken-aldiotan zer esanik eta kritikarik artu duen esaera? Baiña, ene iritziz gaizki ulertua izan delako izanda. Esaera onek ez ditu euskaldun izatea eta fededun izatea bat egiten. Ez du esan nai euskaldunak berenez fededun direnik, ez eta fededun izan behar dutenik. Euskalduna fededun dela esateko, esaerak orrelaxe izan bearko luke: Euskalduna fededun. Euskaldunok jaiotzetik, etortzekotan ere, Kristok ekarritako bigarren jaiotzetik baizik. Fededun izatea euskalduntasunari gaiñetik ezarria da, ukatu egin daitekena, eta bai sendotu, argiagotu eta piztuagotu ere.

Euskalduna berez fededun denik edo izan bear duenik ez zaio iñoiz ere iñori gogoratu, nere ustez. Norbaitzuk ala uste dutela dirudi. Are geiago, Trentoko Kontzilioaz onako uste eta esaeratzat daukate. Gure literatura guztian ez da aurkitzen siñeste orren aztarrenik. Joan den mendeko gure sermolari andienek lelo orren berririk ez dakite. Gure eliz-kanten asmatzaille ta ontzailleek ere ez. Bi itzok, euskaldun eta fededun elkarrekin bertso egiteko ain egokiak dituzten arren ez dute biek in bat egin iñoiz ere. Ez dituzte, besterik gabe, euskaldunak fededuntzat artu Fededun aurkitu dituztenei irautea opa izaten diete. Adema Zaldubi izan da, bear bada, olako kantak ondu dituztenen aurrelari:

Bai, euskaldunek hemen hitz eman dezagun
bethi izanen garela fededun,
iduk dezan bethi azkar fedea,
aspaldiko bere ohorea.

Eta beste batek:

Ama, eskualdunek egun
zure oinetan daude,
egon ditezen fededun,
othoi, egizu galde.

Euskaldun izatea euskaldunak berezkoa du; baiña ez fededun izatea. Fededunak ortan egon eta irauten nekatu eta zaildu bear du. Gure literaturatik ezta besterik aterako.

Orixek bein erabilli zuen itz-bikote au Arrese Beitia Otxandioarraren goratzarrez ondu zuen poema batean.

Bai olerkari baiña
baita bere euskaldun,
baiña guztiz ganetik
«Euskaldun fededun».

Arrese Beitiari ez dio iñork ukatuko ez euskalduntasuna ez fededuntasuna. Eta ez Orixeri berari ere.

Orixeren fedea gizon ikasiarena eta argituarena zenik ere ez du inork ukatuko. Orregatik Donibanen jasan zuen Garbitegia. Bere fede argituaren alde egitearren gertatu zitzaion. Fedeko siniskai batzuk kordokan ipinten zituztela ikusi zuen Donibaneko itzaldi batzuetan eta gai aietan argia egitera bearturik ikusi zuen bere burua, entzuleen onerako.

Itzaldi aiek entzuleen gogoetan nastea sortzeko egokiagoak iruditu zitzaizkion inon argirik emateko baiño. Zer eta nolakoak ziren itzaldi aietako gaiak? Ona gai aietako bat: «Gizonaren jatorria; zer dio jakintzak eta zer dio Bibliak?». Parrokiaren areto batean, «Gure Etxea» zeritzanean ematen zituzten. Paper batzuk ere zabaldu omen ziren, inork argibiderik eskatu nai bazuen edo esatekorik izan izlariak zioenaren aurka, eskubide osoa zuela itz egiteko. Zer zion izlariak? Transformisten iritzi eta esanak bete betean artuz, bizidunen motak aldakorak direla, Jainkoak egiña zela noski Adan, baiña ez bertatik bertara; beste bizidun batzuek aldearez egiñak zituela eta aietatik, mota batetik bestera ezarian ezarian aldatuz sortua izan zitekela Adan. Nondik atera duzu ipui ori? Orra Orixek izlariari egin zion lenengo galdera. Izlariaren erantzuna: Beste edozein iritzi baiño bidezkoagotzat eta arrazoizkoagotzat zeukala berak itzaldian emandako iritzia. Eta Orixek, bide ortatik Kristo gurutzean ez iltzea bidezkoago irudituko zaitzu, beraz ez zen gurutzean il; gizon egitea aski zuen Saltzatzaille izateko. Zu ala ditenetik ala dalakora zabilta, eta ori ez da inongo logikak ontzat ematen duen arrazoibidea. Ipuiek zer dioten esan diguzu, baiña ez egiazko jakintzak zer dion. Ordu erdi bat eztabaida ortan egin ondoren, urrengo itzaldi egunerako utzi zuten eztabaida artako gaiak argitzea.

Urrengo itzaldia andik amabost egunera. Izlariak Liburu Santuek gizonaren jatorriaz zer dioten azaldu bear du. Onako oiñarria jarri du leenbizi: «Liburu Santuek gizonaren jatorriaz esana idurikizuntzat ar daitekela, eta ez ala gertatutakotzat». Eta izlariaren beste esan bat: «poligenismoarekin lotua dagoena: alegia, gaurko gizonak buru edo sorburu bat baiño geiago izan

dituela. Adan bat baiño geiago izanik zitezkeela. Orixek, bere «nolabaiteko frantsesean» beste entzule batzuk alde zituela, gogor eraso zion izlariari. Lenengo egunekoa baiño luzeagoa izan omen zen eztabaida. Irugarren itzaldirako, Orixek idatzirik eramango du bere erantzuna. Esan dezagun gai auek, alde eta aurka, mundu-erri askotan izan zirela egun aietan. Orixeri bere Burgatorioa miñago egin ziona ortan Eliz-gizonak olako gai zaillak ariñegi erabiltea zen. Izlariak ez omen zuten ondorio argirik ateraten, eta ez jakintzak ez liburu santuek iñolako argitasunik eramaten eta bai illuna ta nasbidea.

Eleizak andik geroxeago Erromatik bi urrats eman zituen gauza auek argibidean jartzeko: 1948n Pontificia Commissio Biblica zelakoak Parisko Kardenalari bialitako karta baten bidez, lenengo. An argitzen ziren Orixeri ainbat kezka sortzen zizkoten puntu batzuk: Bibliako leen kapituluak nolako iturriak dituzten, an esanak nolako istoriotasuna duten ez gaur ulertzen dugun istoriotasunik, istoriotasuna nolabait ere.

Bi urte geroago Pio XIIgarrenak Humani Generis enziklika aterako du, eta bertan, bestea beste, bi Adanen auzia erabakiko: alegia, katolikoentzat ez dagoela gizadiaren jatorriari bi sorburu, bi Adan ematerik. Itxuraz, orduan amaitu zan Orixeren Burgatorioa, Donibanen ango izlariekin izan zuen auzia. Batez ere Pio XII'garrenaren enziklika irakurri zuenean. Ura poza Orixerentzat. Gauza askotan berari entzunik ari zela iruditu zitzaion.

Bera ziur dago fedearen bidetik eta errazoiaren bidetik askoz urbillago ibilli zela eztabaida artan Baionako seminarioko izlari aiek baiño. Ipotesi utsean omen zebiltzen arrazoizkotik egiazkora, ditekeenetik ala delakora, logika legez bestera ondorioak ateraten. Eta euskaldun fededun siñistea kordokan jartzen.

«Nere burgatorioa au izan zen, dio berak: erri xumeari kalte izugarria egin ziola sasi-jakintsu arek, buru-biotzak naasaraziz eta asaldariz». San Kristobalgo infernuan 27 kilo galdu omen zituenak, Donibaneko Burgatorioan sei galdu omen zituen, beintzat. Monzon jaunak igarri omen zion, eta onela esan: «Orixe, egun auetan asko metu zera». «Nola Ez? -dio berak-, ainbeste astakeri entzunik eta erri xeean egiten zuten kaltea ikusirik?».

Orixe Burgatoriotik kanpo utzi dugun ezkerro, atera gaitezen gu ere giro itogarri ortatik. Eta goazen itzaldi onen irugarren saillean, arnasgarriagoetan, Orixeren pentsamenduaren beste alderdi bat erakutsiko digun literaturazko eta filosofiazko munduan.

III. Etika-estetika eta filosofi mundua

Esan dut asieran. Orixek gai asko jorratu zituen bere idazlanetan. Askotan jaso zuen bere luma salataria oker usteko joerak salatzeke, edo ontaz edo artaz bere iritzia emateko. Eta ori ainbat aldizkari eta egunkaritan egin zuen, euskeraz eta erderaz. Asieran aipatutako gaietara mugatuko dut nere itzaldia.

1. Literaturan etikak eta estetikak duten auzia.

Eta lenengo gaia: Literaturan etikak eta estetikak duten auzia. Auzi au Orixeren luman antxiñatik zebillen auzia da. Orain Lizardi zenaren gazetari-lanak, bai erderazko eta bai euskerazkoak argitara berri dauzkagu. Orixek ez du olako zorionik izan oraindio. Euskadi aldizkarian eta besteren batean badu gai oni zegokion idaz-lanik bai euskeraz eta bai erderaz. Eta bere azken urteetan bein eta berriz ekin zion gai berari. Amerikan bizi zela, Euzko-Gogoa aldizkarian irakur ditzazkegu, Orixeren izenpea daramaten lanak: Eder eta Antze, Egi eta Eder, Antze ta Eder, aldizkari artan eman zuena. Ez dugu emen lan guzti oien mamia emango, Mendez Pelayo Españarraren eta Croce italiarraren iritzi eta usteak aztertzen ari da, bein ontzat emanez, bein ez-egokitzat baztertuz.

Gizonak, ala esango du beti, egia eta ona denarekin joan bear du. Bide ortatik irten ezkeru, egiazko gizabidearen eta gizatasunaren kaltetan izango da. Gizonak egiten dituen gauza guztietan, bere gizon izatearen lorratza eta erraiñua uzten du eta utzi bearke du... Antze-lanetan adimenaz egia aurkitzera jotzen du, bere irudimenaz egia jantzitzera eta sentimenaz bero, eder eta maitagarri aurkestera. Eta gizonak on dena baizik ez dezake maitagarri egin eta aurkeztu. Bestela bere burua, bere gizatasuna ukatzea, gizona gizatxar egitea litzake.

Antzea antzearentzat: *el arte por el arte* esaten dute eskola batzuek. Ori dute antzearen jo-muga eta arautzat. Ezin du Orixek arau ori on artu. Ala egin zuen 1931n Euzkadi egunkarian. Eta berdin egindo du Guatemalako urteetan Euzko-Gogoan idatziko

artikuluetan. Arau ori, esaera ori ontzat eman zuen Menendez Pelayok bere *Ideas Estéticas* lanaren tomo batean. Arau okertzat dauka Orixek, adiera zuzena izan badezake ere. Arau ori gaizki ulertu daiteke; txarrerako ere ulertu izan da, gordinzaleen lizunkiak estaltzeko. Menendez Pelayok ez omen zuen ontara ulertu; baiña esaera zeatzagoa billa zezakean auzia garbitzeko. Antzearen zertakoa, Menezdez Pelayoren iritzian, edergintza bera, eder-lana egitea omen da. Baiña ori esatea ezta antzearen zertakoa zer dan esatea, antzea zer dan soillik esatea baizik. Ori antzeari bi jomuga ematea da: bertatik bertakoa bat, eta bestea, aruntzagokoa, edo arekin baterakoa. Antze-lana gizonak beretzat asmatu eta beretzat egiten du, noski; baiña ez dezake or azkenmuga den bezala. «Antzea ezin da izan antzearentzat». Gizonak beste zerbaitegatik eta beste zerbaiteitako egiten du egiten duen guztia. Esaterako, lana lanarentzat egiten duela esateak ez du zentzurik. Gizonak bere onerako, alako edo olako onen baterako egiten du edozer lan: jateko, erosoago bizitzeko, bere buruaren atsegingarri, ez lan heragatik. Ez lanaren morroi eta mendeko izateko.

Orixe-rentzat, ez da mundu ontan ezer bere burua jomuga edo begira-muga duenik. Guztiak dabilta beste zerbaitek eraginda. Gauza bat bere buruaren jomuga dela esatea sasi-pilosofia omen da. Aurpegiz, begiz, guztiak besterengana begira gaude, ez geron-gana. Orrela gaitzesten du Menendez Pelayoren esana.

Eta orrelatsu gaitzesten du Benedetto Croce-ren iritzia ere, antzea iñoren ez ezeren mendeko ezalakoa. Eta emen ere lengo arrazoiketara jotzen du. Antzea bere jabe dela? Bai, nolabait, baiña ez Crocek eman dituen errazoiak gatik. Gizonaren lana denez, gizalegen mendeko egon bear du eta gizona gizonago, gero ta bikaiñago egiten lagundu, eta ez ontasuna areago ta bikaiñago agertzeko edo izan ezik. Egiak eta egiantzat iñoizkoren batez gaiztakeririk ere ager dezake, baiña ez gaiztakeriara eragiteko.

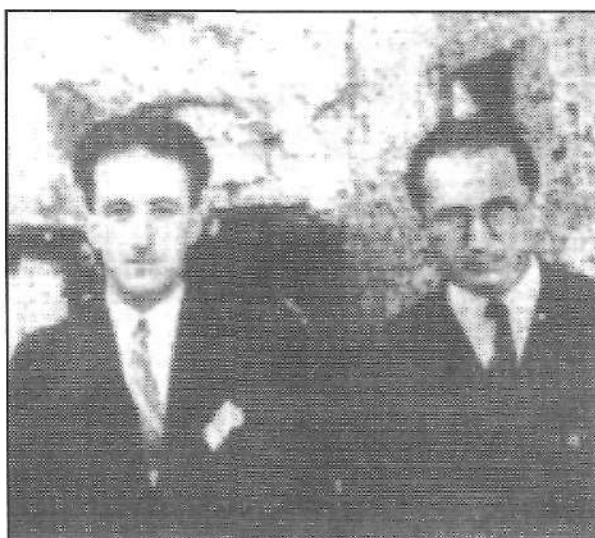
Orixek gogor tinkaturik dauka gai ontan bere pentsamendua. Eta kezkatu bizi zen gaitzezgarritzat zeukan euskal-literatura kaleratzen ikusita. Eta ez zen sermoe utsetan gelditu. Ukatu egin zizkien bere idaz-lanak lasapideari ateak iriki zizkioten euskal-aldizkariari. Euzko-Gogoa aldizkaria berari ere bai. Ez zuen azken urteetan aldizkari artara bere lanik bialiko. Minduta dago bera ango lan batzuk irakurrita. Argi ta garbi eman du bere iritzi gogorra: «Ederzale oriek burua galdu dute edozer ausarkeri ta gordinkerri ontzat emanez. Satsa, gainzuriturik ere, barnean ustel». «Zaitegiri esana daukat ez dudala aurrera Euzko-Gogoa irakurriko». Ez omen du beti gizagaixago agertu bear. Literatura onek asko buruarintzen du.

Ordurako bera mendu garbiago eta goragoko batean dabilkigu. Euskera gai sakonagoetara erabiltzeko asmotan diardu. Arako Lizardiren amesa mamitu naiez:

Baiña nik, izkuntza larrekoa,
nai aunat ere noranaikoa:
jakite-egoek igoa.

Orixek eta Lizardik, biak elkarrekin, egindako amesa zuten noski ames ori. Asmo orrekin saiaturiko da mistika-gaiak arrotzen. Asmo bera darama S. Agustiñen itzultze lanetan. Euzko-Gogoa eta Jakin aldizkariaren orrietara jo du filosofi-gai batzuk aztertzeko. Filosofo berri batzuen muga-barruetara ere jo du. Aipagarriak dira Euzko-Gogoa-n argitaratu zituen bi azter-lan: Izatena eta gertatzena, bata, Sartre, Heidegger eta Zubiriren filosofiak aztertzeko eta Egon, Izan, Gertatu. Euzko-Gogoa lankide izatea utzi duenean, Jakin aldizkariara bialiko du beste lanen bat: Izatea aztertzen (1959). Eta ez dugu aaztu bearko bere azkenengo poematan Filosofiazko gaietara askotan joko duela.

Lan oiekin zer adierazi nai zuen? Euskerak bazuela gai sakonak erabiltzeko askok ukatzen zioten gaitasunik. Ortarako bere saioak egin eta besteentzat bidea erakutsi nai zuen.

Lizardi eta Orixé

2. Filosofi mundua

Orixek ontan ongi tinko zeukan bere iritzia: euskerak baduela filosofi-gaiak adierazteko gaitasunik beste izkuntzei denetan eske jo gabe; bazuela beintzat beste izkuntza askok aiña gaitasunik filosofi-itzak bere baitarik sortzeko. Beste izkuntzetara jo baiño lenago, geure izkuntzaren sustraietara jo bear omen dugu leenbizi, geure izkuntza errotik eta zeatz aztertu, ikasi eta jakin, eta zer nai adierazteko dituen aberastasun eta maratill guztien jabe egin eta aietaz baliatu. Ori erakusten saiatuko da, S. Agustiñen *Confessiones* euskerara itzultzerakoan, eta liburu orren ainbat puntutan elburu ori ongi samar lortu zuelako ustea izan zuen. Filosofi-gaiak arrotzeko, arimaren barruko ainbat egiteko eta eragiñen barri emateko ez omen zion euskerak zailtasun andirik aurkeztu. Noizkoari, aldiari dagozkion ainbat alderdi euskeraz egoki eta zeatz eman zitezkelakoan eta berak ala

eman zituelakoan zegoen. Eta guztia erdal jatorrizko itzik erabili gabe euskara jatorrean adierazten saiatu zitzaigun. Bere asmo au noraiño lortu zuen neurtzen ez naiz ni nekatuko. Nola nai ere, ez daukat nik Orixek ortan artu zuen nekea alperrikakoa izan zenik. Bide ori artzeko naiko eskolatua zegoela esango nuke, eta ez zuela bide okerregia artu.

Lenengo ta bein, filosofoen irakatsiak ongi ulertu bear ziren, eta gero euskeraz nola esan zitezkean bere buruan iraultzen nekatu, euskera tresnatzat arturik. Guzti ortan ez zion gutxi lagunduko grekoen izkuntza eta Laziokoa errotik jakiteak. Bazuen antziñako filosofoen ezagutzarik, eta bere mendeko bat baiño geiagoren ezagutza gabe ere ez genuen. Sartre, Heidegger, gure Zubiri eta beste batzuen ez zitzaizkion guztiz arrotz eta atze gertatzen. Eta berea egifrik zeukan urrezko arau au: zein nai eskolako filosofia ulertzea zela beifiena, eta gero bakoitzak bere izkuntzan ulergarri ematea. Eta berak orretara jotzen zuela, argigarri ona da bein Lapurdin gertatu zitzaiona. Sartre-ren azkenengo liburu bat eskuratu zioten, Sartre-ren esistentzialismoa argienik ematen zuen liburua, ain zuzen. Liburua irakurri ondoren, Orixek aren pentsamendua eman zuen, orri-mordo batean euskeraz. Apaiz bati irakurtzeko eskatu dio, eta apaiz orrek zer egin du? Urrengo Gure Patroi andi Iñazioaren itzaldian pulpilotik eman Sartre-ren esistentzialismoaren berri eta euskeraz. Eta itzaldia entzun zuen apaiz lapurditar batek aitortua: ez zuela iñoiz ere entzun ain argi eta garbi azalduta Sartren pentsamenduaren muifia. Gauzak ongi ulertu eta ongi azaldu, or dago koska. Ori edozein izkuntzatan egin ezifrik ez omen dago. Orixerentzat, gai askotan, euskerak orretarako gaitasun eta erreztasun berezia du.

S. Agustiñen Aitorkizunak euskerara itzuliaz gaiñera, beste idazlan batzuk, aldizkaritako artikulu batzuk idatzi zituen filosofi-gai bat edo beste arrotz. Baiña, emen ere ez naiz sartuko xeetasunetan, filosofi itzak egoki ala ez ain egoki asmatu dituen eta ola. Orixek erakutsi duen filosofiaren muifari elduko diot.

Filosofiari, batez ere, gure biziaren elburua argitzea eskatzen omen zaio. Elburu ori argitzea edo aurkitzea, ortan omen datza filosofiaren egitekoa. Filosofo batzuek ez diote giza-bizitzari inongo elbururik ikusten. Filosofo batzuek ez dute aurkitzen bakoitzaren burutik gauzetarako biderik ere. Ez dakite gure aurrean ditugun gauzak berak benetako gauzak ala guk geure buruan irudituak direnik ere. Itzal utsak omen dira or agertzen zaizkigun gauzak oro eta itzal utsak, geure burua inguruko munduharrutik arago ez gorago joaten. Noizik bein, kirikioak patariak bezala, illunpean dabilta beren barruetako itzal edo idurikizunekin *borroka*. Noizik bein, beren oskol-barruetatik aterata, ingurura irtenaldiak egingo dituzte. Batez ere, bizi berrak eragiñik, onetan edozein gizon sentzundunek egiten duena egiñik. Olako filosofoak ez dira oso gizagin eta lagungin izaten. Besteekiko latz eta garratz samar agiriko zaizkigu munduan, geien batez. Asko dira zurian beltza ikusi naikoak edo ikusi bearrekoak. Eta beltzean zuria ikusteko joera dutenek ere, gauzen alde zuri ori iraute laburrekotzat izango dute, bakoitzaren bizia baizen epe laburrekotzat.

Orixek orra zer oker salatu dion, esaterako, Bergson filosofoari: bere jaiotzaz asi eta bere eriotzaz amaitzen zela bere filosofia, berak bizi zuen gizona besterik ez zuela aztertzen.

Gizonari bere inguruekin begiratu bear zaiola? galdetzen du Orixek. Bai, baiña oraingo eta norbere inguruekin eta orain dauden bezala? Ni, nere inguru utsekin? Ez, dio Orixek. Guztiok mundu ontan iraitzean gaude, bide goaz; ez dugu emen erabateko egoitzarik. Gizonaren filosofia eta elburu osoa azertu bear du. Olako filosofoentzat gizona gertakari utsa, bere barruko izanik gabekoa da. Ikuspegi zabalagoa izan zuten Sokratek eta munduko filosofo andienek, berenezko argiari eta ezagueratik abiatuta. Sartrek eta, beren burua egiten dute jainkotxo, bere burua diren guztien lege.

Filosofu auen ondoan onargarri aurkitzen du gure Zubiriren filosofia. Ez du osoan onartzen, baiña ez dio craso andirik ere

gingo, filosofia irekia duelako Zubirik. Beste fenomenologo batzuek bezala. Irekia, gure bizia beste Norbaitegandik dugula ikusten dutelako, ikuspegi zabal orretatik datorren argia itzaltzen ez dutelako. Filosofo ireki auek ez dira bere oskolean sarturik gelditzen. Badakite izadira begirutzen, eta izadian beste Norbait Andi baten aztarnak ikusten dituzte. Gauzak ez dira gizonarekin, gizon bakoitzarekin sortzen; gizonik gabe ere, or daude eta or iraun dezakete, baiña ez gauzarik ez gizonik, Jaungoikoa gabe.

Ortik dijoa Orixeren pentsamendua: norberagandik inguruko gauzetara, norberagandik besteetara eta besteengana, beste Norbaiten erraiñua danean aurkitzea, zer guztien eta nor guztien iozgarri dena Jaungoikoa adimenaz nolabait ezagutu eta fedez ezagutuago egitera. Ura maitatu eta Arekin elkarturik guztiok elkarrekin maitasunean bizitzera.

Gauzak ez dira itzal uts, ez irudikizun uts. Badute beren izatea edo zer izana, fedez argiago ezautzen dugun Norbait orrek emana. Emanate dute, ez herenez artua, ez itzalpeko erreñuen batetik etorria.

Filosofiak eta teologiak bat egin dute Orixe-ren buruan. Teologiak argiagotu egin dio filosofiak erdi-laiñotan, erdi lausotan somatua. Eta teologiaz naasteko filosofi ori askotan ixuridu bere bertsoetara. Askotan eman du bertsoetan joanaren, oraiñaren eta geroaren arteko joan-etorriari eta izate utsari, ez joanaren ez gerokoaren kutsurik ez duen izate utsari oda bat ontzeko asmoa ere erakutsi du bein.

Gure olerkari filosofoak bi argi ditu gidari, fedearena eta adimenarena. Adimenarenak uts eman dezake, oker ikustea gerta daiteke. Askotan motela, bada ezpadakoa da gizonaren argia:

Uste diotenez, aburuz, iduriz... zenbat uste ergell
Oetaz burua bete bizi dira bost eta bost txepel
Agur guzieri! Ez dut oien mende bizi nai otzepel.

Fedea argia bera bezalakotzat kantatu du Orixek. Argiak ematen dio gauza bakoitzari bere margoa. Argirik gabe ez dago kolorerik. Ala da gogoarentzat sifistearen argia:

Margodunen ama argia dan eran, Egien Erregin
Fedea. Margoa, bai baiñan argia inork ikusi ezin.
Begien argia ikusi ezin arren, emen dut nerekin.
Sifistargia da, izkutuendala, Argirik argien,
Gure baitan illun, bere baitan argi, margorik zurien.
Oitatik irten da zazpireun izpitan jakiterik geien.

Orixek askotan aurkituko dugu gogoetan? Zertaz? Jainkoaz, Jainkoa mundu egin aurretik, gizonak, gu Jainkoaren gogoan, zer izango den guru betiko zoriona. Jainkoa aspertzen ote zen mundua egin aurretik, ezer ez egiñez? Ez, gu ere ez gera Jainkoarekin aspertuko. Olako gogoetak datoz Orixeren bertsoetara sarri. Beti gogoetaka ari da. Norbaitek esana da gure olerkarien artean olerkari filosofoa dugula berau. Baiña egiaren argi-zizta batek gogoa jo dionean, alako gaiñezkaldi bat izan duenean, ez da gora goraka asiko, ez du itz-jarioka ustuko bere barrua. Olako aldietan arri egiñik, txunditurik bezala, ixil asperenka eta mutu gelditzen zaigu, argi artatik datorkon gozoa ixillik auznartzen. Biotz-ondo gutxikoa dugula esango nuke, egiari eta pentsamenduari lotuta, ari tinko begira gelditzen zaigulako. Filosofian eta teologian oiñarritutako pentsamenduak, geiago gabe, sorgor eta itzik atera eziñik usten duela dirudi. Zeruan betiko egiari eta maitasunari begira, badaki ez duela aspertzetik izango. «Bizi eta bizi, maitatu eta maitatu». Ori da zeruko egitekoa, eta egiteko orrek ez dio inori aspertzeko unerik utziko. Jainkoaganik Jainkoagana, maitasunetik maitasunera joateko eta ibiltzekoak geraka diotenen arteko dugu Orixek. Filosofo ta pentsatzaille andi batzuen jarraitzaille. Aipa dezadan bat: Edmund Husserl. Joan den astean gizaldi onetan filosoforik andienetakotzat dagoen filosofoaren jarraitzaille ta eskolan laguntzaille izan zen andre bat Erromako

Euskaltzaindia

Elizak joan den astean aldaretara eraman du: Edith Stein. Andre au judu izan eta kristau egiñik, mojatako bizimodua artu eta gero, Auschwitzeko sulabetan bere bizia amaitu zuenatakoa da. Eta bere irakasle izan zuen Husserl orrek, ilgo zen baiño bi urte leenago, onako aitormena egin zion karta batean bere laguntzaille izan zuen mojari: «Gizonaren bizia ez da Jainkoaganako bidea besterik. Ni teologiarik gabe, teologiaren azterketa biderik gabe saiatu naiz nere elburua joaten; bestela esateko, nik Jainko gabe Jainkoagana iristen saiatu naiz. Nere azterketa bideetatik Jainkoa gabe Jainkoagana iristen saiatu naiz. Nere azterketa bideetatik Jainkoa kendu egin bear izan dut, Jainkoa zuk bezala ezagutzen ez dutenei Arganako bidea irikitzeo, Jainkoaren berri ematea teologoien eta Elizaren egitekoa baita... Nere bide onek badakit bere arriskua duela eta neronek ere arrisku ori izango nuen, Jainkoarekin barne barnetik lotua ikusi ezpanu nere burua eta biotz-biotzez kristau izan ezpanintz».

Husserl fenomenologoak ixillean beretzat artu eta bizi guztian eraman zuen bidea, Orixek agirian eraman zuen eta agirian aitortu eta bizi izan du. Teologiaren eta filosofiaren bideak bat egin eta batera ekarri ditu bere bizian eta bere idazlanetan. Bide orretatik joan zen Orixeren pentsamenduaren bidea, iñolako aspertzerik izango ez duen betiko bizitzan, izate osozko eta maitasun osozko betiko bizitzan amaitzea uste zuena.

* * * *

Nire itzaldiak ere emen amaitu bear du. Orixek esan digunez, zeruan ez omen gara elkarrekin iñoiz aspertuko; baiña emen bai. Nik beintzat naiko asperturik utzi zaituztedalakoan nago bere jardun onekin.

Nere gaia iru sailletara biltzen saiatu naiz. Orixeren begiz ikusi dugu nolabait Euskalerrriak jasan izan zuen inperua, orain berrogetamar urte. Emen ikusi dugu Orixeren orduko pentsamendua, gure erriaganako leialtasuna.

Elizaren seme zen aldetik, Orixek bere Burgatorioa jasan zuen, eleiz-gizon batzuen jokabidea ikusirik, bere Donibane-Loitzuneko egunetan. An erakutsi zigun bere pentsamenduaren beste alderdi bat. Aurrez-aur salatu zituen ango eliz-gizon batzuen itzaldietako uste-muste okertzat zeuzkanak. Oñarri gabeko iritziak omen ziren izlari aienak; izan ditekenetik ala dalako errezegi ateraten omen ondorioa logika zuzenaren arauetz oso bestera, entzuleen gogoetan naastea eta illunpea sortuz. Erromako bi erabakik arindu zioten Burgatorio ori.

Idazle eta pentsalari zen aldetik, bere pentsamendua argi azaltzen saiatu zen Orixe, leenik, etikaren eta estetikaren arteko eztabaidan. Etikak eta estetikak elkarrekin joan bear omen dute. Literaturan, esaterako, lizunkeriak, gaiztakeriak, pekatuak izan dezakete beren lekurik; baiña ez pekatu eta gaiztakerira eragin, iñolaz ere. Antzez ez da bere jabe oso; gizonaren lana denez, gizonaren elburua eta eginbideak gogoan izan bear ditu ez ez oien aurka jokatu.

Filosofiak ez du egia bere burutik sortzen ez asmatzen. Gauzak or aurkitzen ditu eta ez bere burutik ateraten eta ez iruditzen. Gauzetan zeiniek bere izatea du. Gizonak eta gauzak ez dira berez sortu; Sortzaillea dute; gizonak adimenaren begiak zabalik bear ditu eraman, gauzen egia alde guztietatik begiratu eta aitortzeko. Batez ere, gizonen jatorria eta elburua ditu aztergairik beinena. Zuzen ibiltzeko, egia guzizkoa aurkitzeko. Adimenaren argiari ez ezik, fedearen argiari, Jainkoaren aldetik datorkigun argiari ere begiratu bear dio. Orixerentzat ez dago etsipen beltzera erortzeko arrazoirik, askok beren aukeraz eta borondatez ala egiten badute ere. Gizona Jainkoagandik etorri eta Jainkoagana bidean doan bidastia da.

Jainkoa du bere elburu. Jainkoa, bere betiko zorion-iturri, baldin gizona aren ukoan gogortzen eta setatzen ezpada. Eta Orixeren Jainkoa Kristoren Jainkoa dela esan bearrik ez. Orixek pentsalri kristau eta kristau pentsalri izan nai izan du alde guztietatik.

Lino Akesolo